

Pavlovits Tamás

Leçon de thèse

Elnök Úr, Professzor Urak!¹

A mai napon az „Ész ereje Pascal szerint” című doktori disszertációm védelemre kerül sor. Értekezésem, mint címe is mutatja, a racionalitás kérdésével foglalkozik Pascal gondolkodásában. Mielőtt meghallgatnám munkámra vonatkozó ellenvetéseiket, kritikáikat, észrevételeiket, engedjék meg, hogy néhány gondolatot fűzzek megírt szövegemhez, és bemutassam azt a szellemi folyamatot, melynek eredményeként disszertációm a pascali ész-fogalom elemzésének szenteltem.

1. A racionális és a nem-racionális szférája

Pascalnak szentelt kutatásaim során elsősorban az a kérdés foglalkoztatott, milyen viszony áll fenn a természet és a természetfeletti között az észhasználat szempontjából. E két szféra Pascalnál és a 17. századi gondolkodásban markánsan elkülönül. Ha az emberi ész alapján ítéljük meg őket, akkor az első racionalizálhatónak bizonyul, a második viszont csak részben, vagy egyáltalán nem az. A racionális és a nem-racionális (transzracionális) létszféra viszonyának kutatása első megközelítésben három dolgot tesz szükségessé: egyrészt a racionalitás határának definiálását, másrészt a két szférát egymástól elválasztó törésvonal természetének meghatározását, harmadrészt pedig annak értelmezését, hogy a nem-racionális szféra miként gyakorol hatást az emberi racionalitásra, és miként „élteti” azt.

A filozófia természeténél fogva rákényszerül arra, hogy problematizálja a racionalitást. Attól a pillanattól kezdődően, hogy a *philosophía* a nyugati kultúrában megszületett, diskurzusa szembehelyezkedett a mítoszéval, és olyan racionális diskurzusként határozta meg önmagát, amely elsősorban a *logos*, azaz az emberi ész produktuma. A racionalitás vizsgálata során a filozófia arra tesz kísérletet, hogy meghatározza, sőt újradefiniálja saját természetét és területét. E kutatások alkalmával szükségszerűen saját határait érinti és teszi kérdésessé. Az ész és a racionalitás Pascal életművében betöltött szerepének elemzésén keresztül azt szerettem volna megérteni, melyek a filozófiai diskurzus lehetőségei és határai Pascal szerint.

A racionális és nem-racionális közötti viszony egyetemi tanulmányaim óta foglalkoztat. A Szegedi Egyetemen írt szakdolgozatomban a metafizikán kívüli gondolkodás lehetőségét vizsgáltam az ontológiai differencia fogalma segítségével Platón, Heidegger és Derrida műveiben. Kérdésem az volt, miként próbál Martin Heidegger és Jacques Derrida eljutni egy nem-filozófiai gondolkodáshoz a metafizika dekonstrukcióján keresztül.

Amikor egy évvel később Párizsba jöttem, folytatni szerettem volna az ész használatára és hatáira vonatkozó kutatásaimat. Egyúttal a 17. századi filozófia és azon belül is Pascal életműve felé fordult érdeklődésem. Pascal gondolkodása ideális terepnek tűnt számomra, hiszen erősen kritizálja az észet azáltal, hogy pontosan megszabja működési

¹ A Leçon de thèse a doktori disszertációk védelemén elhangzó bevezető előadás francia neve. Ez a szöveg 2003. november 29-én hangzott el a Paris-Sorbonne, Paris IV egyetemén „Az ész ereje Pascal szerint” című doktori értekezés védelemének bevezetőjeként francia nyelven. A zsüri tagjai: Prof. Pierre Magnard, Prof. Pierre Guenancia, Prof. Jean-Pierre Cléro, Prof. Gérard Ferreyrolles. A szöveg magyar fordításához a megértést segítő lábjegyzeteket csatoltam.

területét, és jelentős szerepet szán a „szív rendjének”, amely a geometriai racionalitást messze meghaladja. Legelső kutatási tervemben Pascallal még mint a Kant előtti észkritika jelentős képviselőjével kívántam foglalkozni. A 17. századi gondolkodásra vonatkozó ismereteim elmélyítése érdekében D.E.A. szakdolgozatomban a rend és az ész vizsgálatának szenteltem Descartes, Malebranche és Pascal életművében. Az ész és a rend párhuzamos elemzése lehetővé tette számomra annak megértését, hogy az említett szerzők miként definiálják az ész területét, és hol jelölik ki használatának határait.

E munka során több olyan felismerésre jutottam, amelyek erősen befolyásolták későbbi kutatásaimat. A legjelentősebb ezek közül az volt, mely szerint mindhárom gondolkodó a racionalitást egy olyan szférára alapozza, amely természeténél fogva racionalizálhatatlan. Descartes-nál az evidenciát az isteni igazmondás biztosítja, Malbranchénál az Egyetemes Ész maga Krisztus, Pascalnál pedig az ész rendje – még ha radikálisan különbözik is a szív rendjétől, azaz attól a rendtől, amelyben Isten létezésének bizonyossága az ember számára nyilvánvalóvá válik – figuratív képe a természetfeletti rendnek. A racionalitás és a nem-racionális szféra ezen kapcsolata világossá tette számomra, hogy e kettő között nincs olyan radikális ellentét, mint korábban hittem. Épp ellenkezőleg: az emberi racionalitás a természetfeletti, tehát a nem-racionálisban gyökerezik, a természetfeletti nem-racionális szféra pedig bizonyos módon éppen a racionalitásból és a racionalitás által fejeződik ki. Azt is felismertem ugyanakkor, hogy a két szféra viszonyának tisztázása érdekében figyelmemet éppen az ész és a racionalitás problémájára kell irányítanom, mivel határuk és a természetfelettihez fűződő viszonyuk csakis az emberi ész működésének vizsgálatán keresztül érthető meg.

E felismeréseknek köszönhetően Pascal gondolkodásához fűződő viszonyom is megváltozott. Már nem az ész kritikusát láttam benne, hanem azt próbáltam megérteni, miként értelmezi az ész és a racionalizálhatatlan értelem-feletti kapcsolatát. Így már nem az ész gyengeségére hanem az ész erejére helyeztem a hangsúlyt. Munkahipotézisem az volt, hogy az észről szóló kritikák, amelyekbe mindenki beleütközik a *Gondolatok* első olvasásakor, nem fejezik ki Pascal valós véleményét az ész használatára és esetleges erejére vonatkozóan. Minél inkább elmélyítettem elemzéseimet, annál inkább igazolódott ez a feltételezés, s végül ezért adtam „Az ész ereje Pascal szerint” címet a dolgozatomban.

2. A pascali racionalitás

Hipotézisem szerint tehát Pascal az észről nem gyengének, hanem erősnek tartja, és bensőséges kapcsolat van nála a racionális és a nem-racionális között. Ez a feltételezés azt kívánta meg, hogy a szív rendjét a megszokott értelmezésekkel ellentétben mégis a racionalitás kontextusában elemezzem.² Azt az alapvető kérdést igyekeztem megválaszolni, hogy miért nevezi Pascal a szív rendjét „rend”-nek, mikor hagyományosan a „rend” terminusa a racionalitást jeleníti meg. E terminológiai választás arra enged következtetni, hogy a racionalitás és a szív természetfeletti területe nem ellentétesek egymással. Ám ha a szív rendje nem is mentes bizonyos racionalitástól, az őt jellemző racionalitás szükségszerűen különbözik az ész rendjének geometrián alapuló racionalitásától. A szív rendjének szentelt elemzéseim ily módon elvezettek egy nem geometriai racionalitás felismeréséig.

A szív rendje, amely által e racionalitás kifejeződik, egy olyan természetfeletti alapelve épül, amelyet kizárólag a szív képes felismerni egy szintén természetfeletti sugallatnak köszönhetően. Amint a szív eljut ezen alapelve felismeréséig, az ész működésbe

² Pascal három rendet különböztet meg egymástól: a test rendjét, az ész rendjét és a szív rendjét. A test rendjét nem jellemzi elvont racionális reflexió, az ész rendje a geometriai racionalitás rendje, a szív rendje pedig a szeretet rendje. Ez utóbbi természetfeletti, és csak a kegyelem által nyílhat meg az ember számára. V. ö.: 739. töredék.

lép és feltárja, hogy az alapelv miként létesít rendet azon elemek között, amelyek mindaddig, pusztán az ész rendéből szemlélve őket, nem tűntek rendezettnek. A szív rendje tehát csak a szív és az ész együttes működése folytán tárul fel. Ebből az következik, hogy az ész rendjének és a szív rendjének racionalitása különböző, de egyúttal analóg is egymással. Az ész rendjében, melyet egy geometriai racionalitás jellemez, a pascali felfogás szerint a szív érzi a természetes alapelveket, és az ész ezen kétségbevonhatatlan igazságokra építi fel rendjét.³ A szív rendjében szintén a szív érzi az alapelvet, amely ez esetben természetfeletti, és szintén az ész ismeri fel vagy biztosítja a rendet. Az ész rendjének alapja egy természetes világosság, a szív rendjéé pedig egy természetfeletti világosság. Hangsúlyozni kell azonban, hogy egy természetfeletti beavatkozás (az igazság önkinyilatkoztatása) nélkül a szív nem képes a szív rendje természetfeletti alapelveinek felismerésére, következésképpen az embernek, természetes állapotában, nincsen hozzáférése ehhez a rendhez. A két racionalitás közötti törés a szív kognitív funkciójából ered. Az emberi szívet természetes állapotában egyfajta romlottság jellemzi. Romlottsága folytán az alapelvek megismerését biztosító kognitív képessége, amelyet Pascal egyfajta érzésként ír le, korlátozott, és ezért az ész rendjében nem fér hozzá annyi kétségen felül álló ismerethez, azaz alapelvhez, mint a szív rendjében. Mivel azonban az ember sem az egyik, sem a másik rendben nem rendelkezik abszolút és közvetlen tudással, mindig szüksége van az észre ahhoz, hogy kiegészítse a szív tudását. Innen ered két különböző racionalitás megkülönböztetésének szükségszerűsége.

A szív rendjének természetfeletti alapelve Jézus Krisztus. Krisztus személyének alapelveként történő integrálása a szív rendjébe világossá teszi, hogy Pascalnál – ugyanúgy, mint Descartes-nál, Malebranche-nál, Spinozánál vagy Leibniznél, tehát a kor nagy racionalista gondolkodóinál – a racionalitás a nem-racionálison nyugszik. Ugyanakkor Jézus Krisztus Pascalnál nem csupán a harmadik rend alapelve, hanem a Racionalitásé magáé is. Más szóval, miként Pascal írja, „Jézus Krisztus mindennek az értelme, az a centrum, ami felé minden tart. Aki ismeri őt, mindennek ismeri az értelmét” (556. töredék)⁴. Jézus Krisztus, minden dolog megértésének kulcsa lévén, olyan racionalitást létesít, amelynek ő az alapelve, és amely egységbe foglalja a különböző racionalitásokat. Ez az autentikus racionalitás, amelynek az ész rendjében uralkodó geometriai racionalitás csupán egy része, csakis a szív rendjéből tárul fel. E rendben ugyanis az ész egy olyan szellemi látásra tesz szert, amely lehetővé teszi az alsóbb rendek szemléletét és amely feltárja azok hierarchikus viszonyát. A végső alapelv (Jézus Krisztus) egyúttal tehát egy hierarchizáló elv is, és mint ilyen, lehetővé teszi a különböző rendek egyetlen rendben történő szemlélését. A hierarchizáció által a három rend és a három különböző racionalitás (beleértve most már a test rendjét is) egyetlen rendbe integrálódik, amely nem más, mint az autentikus racionalitás.

Pascal egy olyan racionalitást dolgoz ki tehát, amelyet nem egy természetes, hanem egy természetfeletti világosság konstituál, és amely többféle racionalitást egyetlen hierarchikus rendbe integrál. Ez a racionalitás a bizonyosság arra, hogy Pascal nem ellenséges az ésszel szemben, hiszen az ész ereje és helyes használata nélkülözhetetlen e racionalitás felismeréséhez. A pascali racionalitásból az is következik, hogy az emberi racionalitás a nem-racionálison alapul, jóllehet ez utóbbi nem lesz kevésbé felfoghatatlan e kapcsolat révén.

A pascali racionalitás pontos meghatározásának több jelentős következménye van, amelyekből most csak egyet emelek ki. Azt, nevezetesen, hogy a racionalitás definíciója

³ Descartes-tal ellentétben, Pascal nem az ész intuitív funkciójának tulajdonítja az axiomatikus igazságok felismerésének képességét az emberben, hanem a szív érzésének. A szív érzi az alapvető, bizonyíthatatlan igazságokat, amelyekből az ész azután összetettebb igazságokat dedukál (v. ö.: 282. töredék). Az észnek Pascal tehát kizárólag egy diszkurzív és deduktív funkciót tulajdonít. Az ész rendjében ennek folytán a szív és az ész együttműködik.

⁴ A *Gondolatokat* a saját fordításomban idézem, a töredékek számozásában a magyar kiadást követem..

lehetőséget nyújt Pascal főművének, a *Gondolatoknak*, koherens filozófiai munkaként történő olvasására.

3. Pascal és a filozófia

Kutatásaim egyik legfontosabb célja annak bizonyítása volt, hogy a pascali gondolkodás: filozófia. Ennek bizonyítására azért van szükség, mert ez a kérdés mindmáig vita tárgyát képezi a kommentátorok között. Célkitűzésem ellenére szövegemben csak nagyon ritkán használtam a „filozófiai” jelzőt, és óvakodtam a pascali gondolkodást filozófiának nevezni. Óvatosságomat az magyarázza, hogy a kérdést nem közvetlenül, hanem a racionalitás vizsgálatán keresztül akartam megközelíteni és megoldani.

Anélkül, hogy Pascal filozófiához fűződő viszonyának részletes elemzésébe bocsátkoznék, néhány megjegyzést tennék csak ezzel kapcsolatban. Pascal gyakran ellenséges a filozófiával szemben. Kora Franciaországában a „filozófia” kifejezéssel elsősorban vagy a skolasztikus vagy pedig a karteziánus filozófiát jelölték. Következésképpen Pascal ellenséges megnyilvánulásai a filozófiával szemben azt a törekvését tükrözik, hogy megkülönböztesse saját gondolkodását ezektől az áramlatoktól. Ugyanakkor a filozófia jelentése értelemszerűen sokkal tágabb annál, mint amit a 17. században jelentett, és így a kérdés, vajon Pascal filozófus-e vagy sem, nyitva marad. Természetesen annak eldöntéséhez, hogy Pascal filozófus-e vagy sem, meg kell mondani, mi a filozófia. Mi sem nehezebb azonban a filozófia fogalmának meghatározásánál. Javasolom tehát, hogy tekintsük ideiglenesen a filozófiát egy olyan gondolkodásnak, amely koherens racionalitást kíván megalapozni annak érdekében, hogy számot adhasson a valóság jelenségeiről a maguk egészében. Amennyiben elfogadjuk ezt a meglehetősen tág, de a racionalitás koherenciáját kritériumként magában foglaló meghatározást, a pascali gondolkodás filozófiának bizonyul.

Doktori disszertációmiban két lehetséges megközelítéssel szemben igyekeztem védeni a pascali gondolkodás filozófiai jellegét. Az első megközelítés hívei a *Gondolatokban* vallási apológiát látnak, és így a művet egy retorikai diskurzussá fokozzák le. A retorikai diskurzust is kétségtelenül jellemzi egyfajta koherens racionalitás, mivel azonban nem kísérli meg a valóságot racionális módon magyarázni, nem tekinthető filozófiának. A másik megközelítésnek az a jellemzője, hogy a pascali gondolkodás filozófiai jellegét a karteziánus gondolkodás alapján igyekszik megítélni, miközben arra a következtetésre jut, hogy az a kritika, amellyel Pascal Descartes-ot illeti egyúttal a filozófiára magára is vonatkozik. E megítélés szerint – melynek fő képviselői Jean-Luc Marion⁵ és Vincent Carraud⁶ – Pascal azzal, hogy a *Gondolatokban* egy alapvetően nem metafizikai és nem a *mathésis universalis* szabályait követő diskurzust dolgoz ki, elhagyja a filozófia területét.

Elemzéseim során mindvégig zárójelbe tettem a pascali gondolkodás apologetikus karakterét. Ezzel azt kívántam elérni, hogy ne kelljen a *Gondolatok* eredeti címéből, azaz a *Keresztény vallás apológiájából*, azt a következtetést levonni, hogy a *Gondolatokban* egy pusztán retorikai diskurzus működik, amellyel a szerző egy természetfeletti igazságról akarja meggyőzni az olvasóját. Az apologetikusságot egy olyan problematikus jegynek tekintettem, amely megvilágításra és magyarázatra szorul, nem pedig magától értetődő vonásnak, amely kiindulási alapként szolgálhatna Pascal gondolkodásának elemzéséhez. Értekezésem konklúziójában az így elvégzett elemzéseim végén újra felvettem a *Gondolatok* apologetikus jellegének problémáját, és megmutattam, hogy a pascali gondolkodás ezen karakteréből nem következik dogmatikus zártság, és hogy az apologetikusság nem redukálja a gondolkodást sem alkalmazott gondolkodássá, sem pedig a meggyőzés művészetének pusztá alkalmazásává. Más szóval, az apologetika nem szimpla retorika. A pascali gondolkodás

⁵ V. ö.: Jean-Luc Marion: *Le prisme métaphysique de Descartes*, Paris, PUF, 1986.

⁶ V. ö.: Vincent Carraud: *Pascal et la philosophie*, Paris, PUF, 1992.

apologetikus jellege egyedül azon sajátosan pascali racionalitás elemzésén keresztül értehető meg, amely e gondolkodásban működésbe lép, és amely egyúttal annak filozófiai karakterét is biztosítja.

Annak hangsúlyozásával, hogy a szív rendje nem egy szupra-racionális terület, hanem magába zár egy, a geometriai racionalitás *felett* álló racionalitást, egyrészt azt kívántam megmutatni, hogy a pascali racionalitás nem merül ki a karteziánus racionalitás átvételében, másrészt pedig azt, hogy Pascal nem lép ki a filozófia területéről azzal, hogy gondolkodásába bevezeti a szív, azaz szeretet rendjét. Pascal tehát filozófus a tekintetben, hogy gondolkodásának elemei – a három rend – egyetlen koherens és jól körülhatárolható rendbe integrálódnak. A nem geometriai racionalitás nem áll szemben a geometriával, hanem magába zárja ez utóbbit, amennyiben a nem geometriai racionalitás azonos a három rend rendjével. Ebből következően, mégha Pascal a *Gondolatokban* nem követi is a karteziánus módszert, a Descartes-tal történő tudatos szakítás nem jelenti a filozófia területének elhagyását. Ami Pascalnak a metafizikához, azaz a *par excellence* filozófiai tudományhoz fűződő viszonyát illeti, azzal kapcsolatban megmutattam, hogy a vele szemben tanúsított ellenségessége nem a descartes-i filozófiával szembeni averziójából származik, hanem jóval korábbra vezethető vissza, nevezetesen ifjúkoráig és az apai nevelésig⁷, és már az első tudományos írásokban is fellelhető. Pascal nem „bocsátja el”⁸ tehát a filozófiát: gondolkodása alapvetően nem metafizikai, de ettől nem kevésbé filozófiai.

Pascal híres mondata azt állítja, hogy „semmibe venni a filozófiát: ez a valódi filozofálás” (4. töredék). Ez a megjegyzés azt a kijelentést követi, mely szerint „az igazi ékesszólás semmibe veszi az ékesszólást, az igazi morál semmibe veszi a morált”. Miként azt az értekezésem utolsó oldalain hangsúlyoztam, semmibe venni a filozófiát nem a filozófia elvetését jelenti. Az ékesszólás és a morál kapcsán az elmélet és a gyakorlat szembeállításáról van szó. Az igazi ékesszólás és az igazi morál a gyakorolt ékesszólást és a megélt morált (avagy az ítélet morálját, amelynek Pascal szerint nincsenek szabályai) jelenti. Következésképpen a „semmibe venni” (se moquer) kifejezés nem a elmélet elvetését, hanem meghaladását jelenti annak gyakorlatba való átültetésével. Így a „valóban filozofálni” kifejezés szintén nem a filozófia elvetését, hanem gyakorlatba történő átültetését jelenti, ami nem más, mint a bölcsesség. Amíg a filozófia egy racionális elmélet a bölcsességről, addig a valódi filozófia a *megélt* bölcsességet jelenti. A szeretet bölcsességének megélése a harmadik és az ember által elérhető legfelsőbb rendben, a szív rendjében történik. A szív rendjének filozófiába történő integrálásával Pascal nem elbocsátja a filozófiát, hanem beteljesíti.

4. Kutatásaim eredménye

Végül engedjék meg, hogy néhány szót szóljak kutatásaim eredményeiről. A legfőbb eredménynek egy koherens racionalitás rekonstruálását tartom Pascal életművében. Hangsúlyozni szeretném, hogy e racionalitás rekonstruálása lehetővé teszi azon mélyen emberi hang eredetének pontos megvilágítását, amely végigvonul a *Gondolatokon*, és amiért Pascalt oly mértékű csodálat övezi.

Kertész Imre, akit 2002-ben irodalmi Nobel-díjjal tüntettek ki, *Gályanapló* című művében a következő meglepő megjegyzést teszi Pascalról: „[Pascal], írja, mindent a hitre

⁷ Pascal nővérének, Gilberte-nek visszaemlékezése szerint, Etienne Pascal, Blaise apja, miközben fiát a matematikára és a természettudományokra oktatta, többször a lelkére kötötte, hogy a észismeretek csak a természetes igazságokra alkalmazhatóak, nem érvényesek azonban a teológia és a természetfeletti igazságok vonatkozásában.

⁸ „Destitution de la métaphysique”: a metafizika elbocsátása. Jean-Luc Marion kifejezése arra vonatkozóan, hogy Pascal a harmadik rend (a szív rendje) bevezetésével elbocsátja a metafizikát, és vele együtt a karteziánus gondolkodást és a filozófiát is. V.ö.: Jean-Luc Marion: *id. mű.*

tesz fel. És igaza van: mert olyan csodálatos gondolkodóvá válik így, aki hívő létére jottányit sem hamisítja meg az életet”⁹. E mondat nietzscheiánus, és mint ilyen: provokatív. Azt sugallja, hogy a keresztény gondolkodás meghamisítja az életet. Félretéve Kertész mondatának erre vonatkozó részét, inkább arról beszélnek, miért értek egyet vele abban, hogy Pascal nem hamisítja meg az életet. Ez tisztán érthetővé válik akkor, ha megértjük az a módszert, amelyet apologetikájában alkalmaz.

Az apologetikus gondolkodás azon a sajátosan pascali racionalitáson alapul, amelyről az imént beszéltem, és amely a „következmények értelme” által kirajzolt struktúrával¹⁰ analóg. A következmények értelme lehetővé teszi, hogy az emberi jelenségeket egyszerre több rendből is értelmezzük. Ez azt jelenti, hogy egy értelmező képes egy vélemény legitimitását megítélni úgy, hogy kilép saját rendjének hermeneutikai kereteiből, és egy alsóbb rendbe helyezkedik. A következmények értelme, mint hermeneutikai struktúra és stratégia, lehetővé teszi az alsóbb okok megértését, és annak magyarázatát, hogy miként legitimálják ezen okok az adott (alsóbb) rendben vizsgált emberi magatartási formákat. Pascal éppen ezen, a három renden, és az okok hierarchikus struktúráján alapuló hermeneutikai eljárás alapján száll szembe Szent Ágostonnal és Montaigne-nyel, és jelenti ki, hogy a népnek „igaza van”, amikor a szórakozást választja, és amikor tisztelettel viseltetik az előkelő származású emberek iránt¹¹. Ez a módszer egy nagyon fontos alapelvet juttat érvényre a pascali apologetikában: *az emberi viselkedések kritikáját meg kell előznie megértésük.* A következmények értelmére alapozott hermeneutikai módszer a következmények igazi értelmét világítja meg, azaz elvezet az emberi természet mélyének feltárásához. Pascal előbb meg akarja érteni az embert, és csak azután kritizálni. Ez az attitűd teszi lehetővé azt, hogy „keresztény hite ellenére” ne hamisítsa meg az életet. Más szóval, Pascal óvakodik attól, hogy az emberi életet egy emberen túli igazságból ítélje meg, és hogy egy emberfeletti igazságot fenntartás nélkül prédikáljon.

Egy 1657. júniusában kelt levél, amelyet értekezésem végén elemeztem, tisztán megmutatja, miként vélekedett Pascal a hit igazságainak kommunikálhatóságáról. Egy ismeretlen személynek (aki talán nem más, mint Antoine Arnauld, a híres janzenista teológus és Pascal barátja) a következőt hányja a szemére: nem veszi észre, hogy a hívők vágya, amely a hit igazságának terjesztésére sarkallja őket, és a hitetleneknek ugyanezen igazsággal való szembeszegülése egy és ugyanazon forrásból táplálkozik, és ez nem más, mint Isten maga. „[Ú]gy tűnik, ők nincsenek vele tisztában, hogy ugyanaz a gondviselés, amely egyeseknek megadja a világosságot, másoktól megtagadja azt; és miközben a sötétségben tapogatózókat meggyőzésén fáradoznak, nem azt az Istent szolgálják, aki az útjukba akadályokat

⁹ Kertész Imre: *Gályanapló*, Budapest, Magvető, 1992, 201. o.

¹⁰ A „következmények értelme” – így fordítom a „raison des effets” pascali kifejezést. (Pödör László a hatások okának fordítja, v. ö.: 315., 328., 334., 335., 336., 337., stb. töredékeket.) Pascal különbséget tesz egy következmény oka (cause) és értelme (raison) között. Az ok könnyen kikövetkeztethető, miközben az igazi értelem rejtve marad. Az értelmet csak egy természetfeletti világossággal megvilágított ész látja, míg az okot a természetes ész is felfedezi. A következmények értelme, mint sajátosan pascali terminus technicus, arra utal, hogy egy esemény más-más rendből szemlélve más-más értelmet nyer. A következmények értelme egy sajátos struktúrát hoz létre az alapján, hogy egy bekövetkezett eseményt egyre magasabb rendből értelmezzünk. Ebben az esetben az egyre mélyebben feltáruló okok egy hierarchikus struktúrát rajzolnak ki, amely az egymás felett álló három rendet tükrözi, és amely ezáltal a pascali racionalitás felépítését juttatja kifejezésre.

¹¹ A szórakozás, egy felsőbb rendből szemlélve, valójában ésszerűtlen és üres időtöltés. Aki azonban így beszél – mondja Pascal – képtelen kilépni saját rendjéből, és feltárni a következmények igazi értelmét. Az ember ugyanis a test rendjében egzisztálva nagyon is ésszerűen választja a szórakozást. Hasonlóképpen ítéltethető meg az előkelő származásúak iránti tisztelet, akik valójában, emberi viselkedésüknél és jellemüknél fogva nem tiszteletreméltóak. Viszont a társadalomban érvényes rend még akkor is megköveteli ezt a tiszteletet, ha mögötte nincsen igazi erény. Ezt csak az látja, aki kilép egy magasabb rendből, és képes a társadalmat a maga rendjében szemlélni.

gördített”¹². Az, aki egy emberfeletti és természetfeletti igazságot anélkül hirdet, hogy ismerné az ember valódi természetét, vétkezik Isten ellen, hiszen az ember romlottságának eredete, és a kegyelem eredete, amellyel az ember – legalábbis részben – megszabadul romlott természetétől, egy és ugyanaz. Úgy tűnik, hogy a pascali racionalitás, amely több, egymáshoz viszonyítva heterogén racionalitást zár magába egyetlen rendbe integrálva őket, erről a tudásról tanúskodik. Isten rendje nem csupán a szív rendjében fejeződik ki, hanem ugyanúgy a ész és a test rendjében is. Az a szakadék, amely a rendek között tátong, maga is Istentől ered. Így tehát egyetlen rend uralkodik a rendeken és biztosítja azok koherenciáját.

A három rend rendjére alapozott hermeneutikai és apologetikai módszer az emberi élet mély ismeretéről és megértéséről tanúskodik. Nem hiszem, hogy Pascal tragikus gondolkodó volna, gondolkodása azonban rendkívüli érzékenységet tanúsít az emberi élet tragikus jellege iránt. Úgy vélem tehát, hogy a sajátosan pascali racionalitás és az erre alapozott módszerek biztosítják a *Gondolatok* mélyen emberi hangját.

Konklúzió

Bevezető előadásom végén, miután vázoltam kutatásaim eredményeit, meg kell jegyeznem, hogy természetesen nem tartom értekezésemet hibátlannak. Mindent megtettem annak érdekében, hogy az álatam választott gondolatmenetet, az ész és racionalitás elemzését végigvigyem és lezárttá tegyem, mindazonáltal számos dologgal lehetne kiegészíteni a leírtakat. Meggyőződésemmel ugyanakkor, hogy a filozófiai gondolkodás alapvetően dialektikus, aminek következtében egy filozófiai szöveget soha nem lehet végérvényesen lezárttá tenni. A gondolkodás soha nem áll meg abban a pillanatban, amelyben pontot teszünk egy doktori értekezés, egy könyv, egy szellemi munka végére, hanem folyamatosan tovább mélyül. Ebből ered minden filozófiai diskurzus sajátos gyengesége, de látni kell, hogy ereje is épp ebben áll. Egy filozófiai vita, ami például egy doktori védésen zajlik, erősíti a gondolkodás mozgását, ugyanis az adott problémára nyíló nézőpontok megsokszorozásával jár együtt. Éppen ezért, tisztelt Professzor Úrak, megköszönöm Önöknek, hogy elolvasták a szövegemet, és hogy véleményt formáltak róla. Meg vagyok győződve, hogy az Önök reflexiói, főként ha kritikai jellegűek, nagyon hasznosak lesznek a pascali racionalításra vonatkozó későbbi gondolkodásom számára. Megköszönöm figyelmüket.

¹² Levéltöredék Périer Úrnak és Asszonynak, in: Pascal: *Írások a szerelem szenvedélyéről, a geometriai gondolkodásról és a kegyelemről*, Budapest, Osiris, 1999, 274. o., Timár Andrea ford.